

KOGNITIVNA GRAMATIKA I HRVATSKE IMENSKE SINTAGME

Branimir Belaj, Goran Tanacković Faletar
KOGNITIVNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA.
KNJIGA PRVA: IMENSKA SINTAGMA I SINTAKSA PADEŽA

Zagreb, Disput, 2014.

Prvi svezak *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika – Imenska sintagma i sintaksa padeža* sastoji se od pet glavnih dijelova: uvodnoga poglavlja triju središnjih dijelova (dijela posvećenog vrstama riječi, dijela o imenskoj sintagmi te dijela koji se bavi sintaksom i semantikom hrvatskoga padežnog sustava) te relativno kratkoga završnog poglavlja.

Prva dva poglavlja tvore samostalne cjeline. Knjiga počinje uvodnim poglavljem o kognitivnoj gramatici kao jednom od konstrukcijskih modela. U tom se poglavlju autori osvrću na teorijsko-metodološki okvir kojemu pripada kognitivna gramatika. Prvo se govori o obilježjima koja kognitivna gramatika dijeli općenito s drugim funkcionalnim pristupima, a na osnovi kojih se jasno i nedvosmisleno odvaja od formalnih pristupa, u prvom redu generativno-transformacijskoga koji počiva na tezi o autonomiji gramatike, a zatim se unutar funkcionalne grane uspostavlja i razlika između tzv. tradicijskoga funkcionalizma i konstrukcijskih pristupa kojima pripada i kognitivna gramatika. Ističu se sličnosti i razlike unutar samih konstrukcijskih pristupa, posebno razlike između kognitivne gramatike i ostalih, užekonstrukcijskih, modela. Na ovom se mjestu uvode i osnovni kognitivnogramatički pojmovi i njihovi odnosi

kako bi se skicirao metodološki aparat na kojem su utemeljeni analitički i sintetički postupci u središnjem dijelu knjige.

Drugo poglavlje, naslovljeno *Vrste riječi*, daje pregled kognitivnogramatičkoga pristupa vrstama riječi, s naglaskom na imenicama kao središnjoj sastavnici imenske sintagme. Posebno se pozornost upravlja problematici gradivnih, zbirnih i imenica *pluralia tantum* kao i relacijskih u dijelu o hibridnim vrstama riječi, i to primarno u kontekstu utjecaja značenjskih aspekata na njihove gramatičke karakteristike.

Treći dio knjige, naslovljen *Imenska sintagma*, sastoji se od dva poglavlja. U poglavlju naslovljenom *Semantički aspekti ustroja imenske sintagme* aktualizira se opozicija između tipa/varijante na kojoj počiva razlika između imenice i imenske sintagme, pri čemu je od presudne važnosti koncept usidrenja odnosno uspostave mentalnoga kontakta govornika i sugovornika s referentom imenske sintagme. U skladu s tim posebna se pozornost posvećuje elementima usidrenja u hrvatskom jeziku – determinatorima i kvantifikatorima – te njihovim vrstama. Detaljno se razrađuje i ikoničnost ustroja višestrukosloženih imenskih sintagmi odnosno snažna semantička motiviranost redosljeda sastavnica kod višestrukosloženih

imenskih sintagmi. U 4. se poglavlju razmatraju sintagmatski odnosno strukturni aspekti ustroja imenske sintagme. Autori demonstriraju na koji se način jednostavnije simboličke jedinice ulančavaju i integriraju u složenije strukture, tvoreći tako mrežu konstrukcija od pojedinačnih morfema do konstrukcijskih shema koje predstavljaju najopćenitije gramatičke obrasce s visokoshematičnim semantičkim i fonološkim polom. Najprije se govori o odnosu glave, modifikatora i dopune – trima osnovnim kognitivnogramatičkim pojmovima kada su u pitanju sintagmatski odnosi unutar konstrukcija, i to kroz prizmu četiriju temeljnih aspekata svake konstrukcije: podudaranja (korespondencije), profilacije, elaboracije te konstituentnosti odnosno naravi različitih sintaktičkih kategorija kao konstrukcijskih sastavnica koje sudjeluju u oblikovanju složenijih struktura. Pokazuje se da poživaju na odnosu odrednika profila (glave), modifikatora i dopune koji u kognitivnoj gramatici nemaju status formalnih gramatičkih relacija, već su konceptualno uvjetovani i proizlaze iz simboličkoga ustroja jezičnih jedinica.

Četvrti dio knjige tiče se sintakse i semantike padeža, a započinje poglavljem *Semantičke uloge – nastanak, recepcija, razrada i gramatičke implikacije* koje se bavi problematikom semantičkih (tematskih) uloga odnosno dubinskih padeža koje je nezaobilazno u proučavanju padežne problematike. Šesto je poglavlje iznimno sustavan pregled bavljenja padežnom problematikom u najrazličitijim gramatičkim tradicijama od samih početaka lingvističke misli do današnjega vremena. U okviru ovog se poglavlja raspravlja i o psihološkim i neurološkim postavkama, u prvom

redu o postavkama geštaltističke psihologije o zakonitostima vizualne percepcije, neurološkoj teoriji mentalnih mapa te prostornim temeljima ljudske konceptualizacije. Poglavlje završava razradom teze o prostornoj utemeljenosti padežnih značenja i njihovog jedinstva na shematičnoj razini. Elaboracija se ove teze nudi u sljedećih pet poglavlja. Svako je od tih pet poglavlja posvećeno jednom kosom padežu hrvatskom.

U sedmom je poglavlju riječ o genitivu. Analiziraju se: posvojni genitiv, subjektni i objektni genitiv, eksplikativni genitiv, dijelni i slavenski genitiv, vremenski, kvalitativni, ablativni, genitiv zaklinjanja, genitiv cijene te genitiv obilja ili oskudice kao besprijedložni genitivi, a i sva prijedložnogenitivna značenja. Sva se specifična značenja, kako besprijedložnih genitiva tako i prijedložnih, beziznimno na konceptualnoj razini uklapaju u jedinstvenu supershemu ishodišta. Tako je npr. koncept ishodišta kao shematično značenje imanentan genitivu bilo da se radi o početnoj točki aktualnog, potencijalnog ili pak implicitnog prethodnog kretanja trajektora, točki s koje se kreće percepcija vanjskoga promatrača u lociranju statičnoga trajektora, pa u tom smislu možemo govoriti o perceptivnom ishodištu kao jednom tipu egocentričnoga referentnog okvira, nekoj poznatoj točki na vremenskoj osi kao metaforičkom ishodištu prilikom lociranja manje poznatoga događaja na toj istoj osi, konkretnoj i autonomnoj predodžbi koja funkcionira kao konceptualno ishodište pri uspostavi kakve apstraktnije predodžbe, cjelini koja se konceptualizira kao ishodište manjih sastavnih dijelova, materiji koja se konceptualizira kao ishodište jasno definiranoga oblika, itd.

U poglavlju posvećenom dativu specifičnija se dativna značenja analiziraju u odnosu na shematično značenje usmjerenosti kao objedinjujućega dativnoga koncepta i analizirana su sljedeća besprijedložna i prijedložna značenja: dativ negranične direktivnosti ili dativ smjera, dativ namjene, dativ koristi ili štete, posvojni dativ, dativ interesa ili etički dativ, emfatični dativ te dativ s prijedlozima *prema (naprama), k(a), nadomak, nadohvat, nasuprot, usprkos, unatoč i protiv*.

Sljedeće je poglavlje posvećeno akuzativnim značenjima, i to: akuzativu direktnoga objekta, vremenskom akuzativu, akuzativu mjere, akuzativu s infinitivom, načinskom akuzativu te akuzativu s prijedlozima *kroz, niz, uz, na, o, po, u, mimo, među, nad, pod, pred i za*. I ovdje se, kao u slučaju genitiva i dativa, uspostavlja zajedničko, visokoshematično značenje – značenje cilja – koje proizlazi iz izravne interakcije i prijenosa fizičke energije s jednoga tijela na drugo u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti, a njegovo se postojanje kao objedinjujućega koncepta uspješno dokazuje i u drugim, rubnijim značenjima.

U poglavlju posvećenom lokativu analizirana su također sva lokativna značenja odnosno značenja s prijedlozima *u, o, na, po i pri*, a u kontekstu objedinjujućega shematičnoga značenja smještenosti čije je prepoznavanje kao i kod ostalih padeža jasnije i očitije u prototipnim prostornim značenjima, u ovom slučaju u značenjima prostorne smještenosti. No vrlo su brojni i rubniji ostvaraji kod kojih se shematično značenje smještenosti prepoznaje aktivacijom različitih konceptualnih metafora.

Posljednje poglavlje središnjega dijela knjige posvećeno je instrumentalu, a ana-

lizirana su sljedeća njegova besprijedložna i prijedložna značenja: instrumental sredstva, subjektni instrumental, predikatni instrumental, prostorni instrumental (prosekutiv), vremenski instrumental, instrumental indirektnoga objekta, instrumental podrijetla ili ablativni instrumental, instrumental osnovne osobine, pridjevski instrumental te instrumental s prijedlozima *s(a), pred(a), za, nad(a), pod(a) i među*. I u analizi ovoga padeža jasno se pokazalo da se i sva instrumentalna značenja mogu podvesti pod jedno shematično značenje, u ovom slučaju značenje paralelizma, izvedeno iz prostorne predodžbe zajedničkoga usmjerenoga kretanja dvaju fizičkih objekata. Kao i kod drugih padeža i instrumentalna su značenja, a s obzirom na ostvarivanje objedinjujućega shematičnoga značenja, ustrojena na temelju efekta prototipa, pri čemu ulogu prototipa imaju konkretna i dinamična prostorna značenja kao npr. instrumental sredstva, a na rubu kategorije nalaze se apstraktnija i teže uočljiva značenja s obzirom na navedenu shemu, kao što su recimo predikatni ili subjektni instrumental.

U svih pet poglavlja ovog dijela autori iscrpnom analizom jezičnih podataka, uz dosljednu primjenu metodološkoga aparata kognitivne gramatike, dokazuju semantička motiviranost padežnoga kodiranja. Pritom se sam semantički opis, utemeljen na pretpostavci o postojanju jedinstvenih odnosno shematičnih konceptualnih ustrojstava koja objedinjuju sva specifična značenja pojedinih padeža u hrvatskome jeziku, s obzirom na svoje novine i bitne razlike postavlja u nedvosmislen odnos prema drugim, donekle srodnim, teorijskim pristupima poput, s

jedne strane, strukturalističkoga koji je utemeljen na komponentijalnoj analizi jedinstvenih padežnih značenja ili pak kognitivnih pristupa koji ista značenja opisuju kroz uspostavu daleko manje izravnih poveznica u okviru tzv. semantičkih mreža. Potom se dodatno pojašnjavaju i sami kognitivni mehanizmi koji sudjeluju u procesu padežnoga kodiranja kako bi se što dosljednije osporila teza o 'jakoj' autonomiji koju zastupaju formalni pristupi. U skladu s tim, i sva potpoglavlja u kojima se opisuje sintaksa i semantika pojedinih padeža završavaju opisom utjecaja semantičkih odnosa na sintaktičku strukturu te uspostavom mreža padežnih značenja i hijerarhija konstrukcija u kojima se ona ostvaruju.

Knjiga završava kratkim poglavljem naslovljenim *Završne napomene* gdje se sažimaju ciljevi i doprinosi knjige te objašnjavaju sljedeći koraci u nastavku ovog oglednog gramatičkog poduhvata.

Zaključno se može reći da se radi bez dvojbe o jednoj od najkvalitetnijih jezikoslovnih knjiga u Hrvatskoj proteklih godina. No što je to što je čini izuzetnom? Uz sve gore navedeno u zaključku ovog prikaza navodim još neke činjenice.

Prvo, u Hrvatskoj je objavljen niz kraćih ili dužih radova o ovoj tematici, no posebna je vrijednost ove knjige što je prva opsežna studija koja uravnotežuje pregled teorije, razmatranje metodologije, a samoju analizi pristupa detaljno i sveobuhvatno.

Drugo, knjiga je namijenjena stručnoj javnosti te studentima diplomskih i poslijediplomskih studija, ali ne pretpostavlja poznavanje kognitivnolingvističkoga teorijskog i pojmovnog aparata, već samo poznavanje temelja lingvistike. Zato njezini uvodni, tj. teorijski dijelovi, mogu poslužiti i kao udžbenički tekstovi (premda njezina temeljna namjena nije pedagoška). To je velik dobitak kako studente tako i za nastavnike s obzirom na kronični nedostatak literature o kognitivnoj lingvistici na hrvatskom te veliku potrebu za daljim razvojem hrvatske kognitivnolingvističke terminologije.

Na kraju recimo i da cilj ove knjige nije bila uspostava bilo kakve nove tipologije padežnih značenja ili propitivanje i pokušaj revidiranja ili redefiniranja određenih padežnoznačenjskih kategorija koje su se uvriježile u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. Opća misao vodilja kroz svih 11 poglavlja je što jasnije prikazati gramatičke činjenice kroz prizmu konceptualnosemantičkih odnosa te tako istaknuti univerzalne pravilnosti među samo naizgled proizvoljnim činjenicama formalne naravi, što nedvosmisleno upozorava na sustavnost utjecaja koji na gramatičko ustrojstvo imaju značenjski odnosi. Konkretno, autori provjeravaju primjenjivost kognitivne gramatike na značenje, funkciju i strukturu hrvatske imenske sintagme te padežnih oblika imenskih riječi kao njezinih središnjih sastavnica.

Mario Brdar